

אביב ערבי, הגיון מדינתי וחשיבה קהילתית: מתודולוגיה ודפוסי התנהגות במציאות לא-

מדינתית מתהווה

מטרת המחקר

1. לבחון את סגנון החשיבה ולהמשיג את הגיון הפעולה של קהילות וארגונים לא-מדינתיים, שהפכו לגורמים מרכזיים בעיצוב המציאות הפוליטית, מאז פרוץ האביב הערבי, תוך השוואה לסגנון החשיבה וההתנהגות של מדינות ומשטרים.
2. להציע כלי להשוואה בין חשיבה מדינתית לחשיבה קהילתית בכל הנוגע לשוני בין השניים בנושאי יסוד בעלי השלכות התנהגותיות.
3. לנתח ולהעריך, על בסיס ההשוואה, את מידת השפעתן והיקף משקלן של מסגרות קהילתיות וארגונים לא-מדינתיים על שינויים והתאמות בתפיסות יסוד, בסדרי עדיפות ובדפוסי פעולה של מדינות, במציאות המתהווה ברמה הפנים מדינתית, בין-מדינתית ואיזורית.

מדינה וקהילה: הגישה הרווחת

מאז פרוץ "האביב הערבי", בשנת 2010, המזרח התיכון נמצא בתהליך של התהוות מחדש. זה החל בתוניסיה, ונמשך במצרים, בלוב, בסוריה, בעראק, בבחריין ובתימן. המציאות המתהווה מתאפיינת במעבר משליטה הגמונית של המדינה במערכת הערכים המרכזית ודומיננטיות מוסדית כלפי הקהילה למרכזיותה של הקהילה ביחס למסגרת המדינתית. ניתן להצביע על מספר ניסיונות בעבר לאתגר את המדינה באמצעות תנועות (supra-state) בדמות פאן-ערביות (דוגמת נאצר) ופאן-אסלאמיות (דוגמת האחים המוסלמים והזרם הסלפי). אולם, גם במקרים אלה הסדר המדינתי, המבוסס על תפיסה היררכית, קטגורית ובינארית של המציאות, המשיך לשמש כעקרון מנחה להערכת התפתחויות ואירועים פוליטיים. "האביב הערבי", לעומת זאת, הבליט את מקומה ומשקלה של הקהילה, שהפכה לגורם מרכזי בעיצובה של המציאות המתהווה, על פני המדינה. הדבר בא לידי ביטוי בעימותים בין-קהילתיים ולסכסוכים גוברים ומתמשכים בין קהילות לבין מדינות, על בסיס אתני – בסוריה ובעראק; שבטי – בלוב ובתימן; ודתי – בעראק, בתימן ובבחריין.

גישה קיימת וגישה חליפית: הגיון מדינתי וחשיבה קהילתית

בקרב רבים מקרב החוקרים והפרשנים (commentators) של המציאות המזרח תיכונית בעקבות האביב הערבי רווחת הנטייה להמשיך לנתח את המציאות המתהווה בכלים, המשקפים הגיון מדינתי וחשיבה מוסדית.

חשיבה מדינתית נוטה לעקוב אחר המציאות המשתנה במזרח התיכון באמצעות סיווג ומיון של תכונות ומאפיינים של שחקן מדינתי ולא- מדינתי על-פי ערכיו, מהם נגזרים יעדיו ותכליותיו וכיצד כל אלה משפיעים על התנהגותו. גישה זו מניחה עקביות וקביעות בהגדרת הערכים ובמיפוי האינטרסים של השחקן שכנגד, המצמצמת מראש את מרחב האפשרויות, העומדות בפני אותו שחקן. בעוד שסוג חשיבה כזה היה מועיל כאשר "המדינה" הייתה שחקן דומיננטי במערכת הבין-לאומית, הרי שעם התחזקותם של שחקנים פוליטיים "לא מדינתיים", והשפעתם הגוברת על הסדר המדיני חשיבה מדינתית, היא הופכת לבעייתית. היא מתקשה:

- בזיהוי הניואנסים של השחקנים עימם היא מתמודדת.
- בהתאמת ההתנהגות לאור שינויים ולאור הזדמנויות נסיבתיות.
- מנגד, מסגרות קהילתיות מוכוונות על בסיס התנהגות הישרדותית או על בסיס התנהגות המבוססת על ניצול הזדמנויות (floating strategy), ועל למידה פרשנית. לאור זאת שחקנים אלה הם:
- בעלי יכולת גבוהה יותר לזהות מצבים ולפרש בצורה טובה יותר את המציאות (וללמוד בצורה דינאמית)
- בעלי יכולת לפעול בצורה גמישה.

קהילה כיחידת ניתוח

הגישה המבוססת על חשיבה קהילתית ממעיטה **בערך התכונות והמאפיינים** כמפתח להערכה וניבוי התנהגות ומדגישה **איתור הזדמנויות ומעקב אחר אפשרויות, החוצות גבולות ברורים וסיווגים מוגדרים**, הנתפסים כמעצבי התנהגות. בגישה הבוחנת תופעות ותהליכים בכלים של חשיבה קהילתית ניתן אפוא משקל גדול יותר להתפתחויות ולאירועים דינמיים על פני תכונות, הנתפסות כמהות בלתי ניתנת לשינוי, הקובעות את התנהגותו של השחקן הרלוונטי.

המציאות המתקמת במזרח התיכון ה"פוסט-אביבי" יוצרת מפגשים וחיבורים בין קבוצות, ארגונים, מדינות ויחידים, על-פי הנגזר מאופק האפשרויות וממרחב ההזדמנויות. מקומו של שחקן, מדינתי וקהילתי- לא מדינתי, במרחב בנקודת זמן נתונה היא לא פחות חשובה מתכונותיו, ממאפייניו ומהאינטרסים האסטרטגיים שלו. כלומר, השחקן אינו מדורג ואינו נשפט אך ורק על-פי ערכיו, אלא על-פי מיקומו הדינמי במרחב.

הנחת המחקר היא, שבאביב הערבי ארגונים לא- מדינתיים נוטים לפעול יותר ברוח הגיון קהילתי ופחות בהגיון מדינתי. ארגונים אלה צברו כוח והשפעה על חשבון המדינות. בהגיון קהילתי יצירת קואליציות הינה גמישה ודינמית יותר, בנויה פחות על השקפות עולם ואידאולוגיות מוצקות, ויותר על שיתופי פעולה ועל קידום אינטרסים או מניעתם מהצד האחר בטווח הנראה לעין.

לרעיון של "קהילות" כיחידת ניתוח להסבר התנהגותן של ישויות פוליטיות מזרח תיכוניות, במציאות האזורית "הפוסט-אביבית", יש מספר יתרונות מרכזיים:

- היא מאפשרת הצגת פוזיטיביות של שחקנים לא מדינתיים וקהילתיים בזירה האזורית והימנעות מהגדרתם על דרך השלילה, קרי אי היותם שחקן מדינתי (non-state actor),
- התייחסות פוזיטיבית כזו מאפשרת למקד טוב יותר את מאפייני ההתנהגות של אותם שחקנים.
- מיקוד כזה מאפשר לא רק להבין טוב יותר את התנהגותם של אותם שחקנים אלא גם להבין את האתגרים של מדינות בהתמודדות עם שחקנים קהילתיים לא מדינתיים.

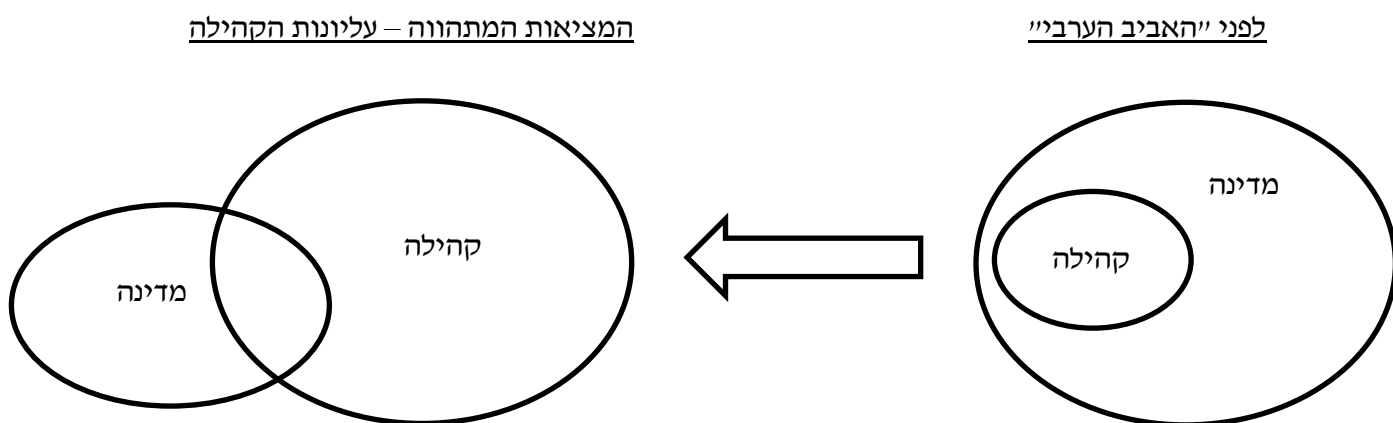
על מנת לבחון את האופן שבו ניתן להעריך את ההתנהגות של מדינות, בהשוואה לזו של קהילות לא-מדינתיות, המחקר מציע מסגרת קונספטואלית רב-ממדית, המאפשרת להשוות בין שתי הגישות באופן שבו הן תופסות מציאות: **גישת התכונות**, המהותנית באופייה, ההולמת חשיבה מדינתית והגישה של מתן משקל מרכזי לאירועים, התפתחויות וניצול הזדמנויות היונקת מהגיון אקזיסטנציאליסטי, המאפיינת חשיבה קהילתית. הניתוח ההשוואתי יתבסס על ארבעה ממדים:

1. תכלית-על קבועה ותכלית מצבית אקזיסטנציאליסטית;
2. מרחב (סביבה על-מדינתית, סביבה מדינתית, סביבה קהילתית);
3. סדר יום (זהות, לגיטימציה, נוכחות, השתתפות);
4. משאבים (חומריים, סמליים, כפייתיים).

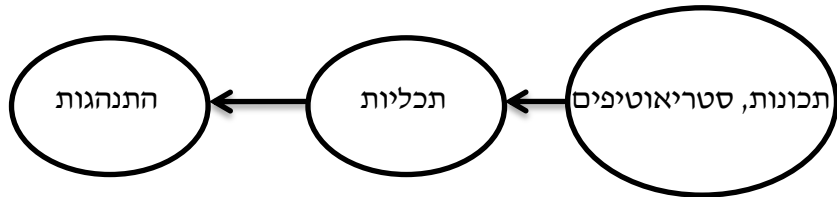
השאלות שנגזרות מהמסגרת הרב-ממדית כוללות:

- איזו תכלית-על קיימת רווחת בקרב השחקן הפוליטי, ואיזו תכלית מצבית נגזרת ממיקומו המרחבי?
- באיזו סביבה פועל השחקן? האם מדינתית או קהילתית, וכמה הסביבה הזו היררכית? האם המדינה במעמד הגמוני ביחס לסביבה הקהילה והעל-מדינתית הלא מדינתית? מהו מרחב הפרשנות האוטונומית של השחקנים הלא מדינתיים?
- האם סדר היום כפוף להגדרת התכלית המדינית? האם המדינה נהנית מדרגה גבוהה של זהות (הזדהות) ולגיטימציה? האם המציאות בה הם נתונה להגדרה מחדש נוכח הנוכחות וההשתתפות – שבתורם מגדירים זהות ולגיטימציה?
- מהם המשאבים? האם מתקיים מונופול על אמצעי הכפייה? או האם קיים ביזור סימולטני בידי גופים שאינם כפופים לסמכות המדינה?

התמודדות עם השאלות הללו מאפשרות מיפוי מחדש של מערכות היחסים המתהווה בין סוגים שונים של שחקנים, קהילתיים לא מדינתיים, מדינתיים ועל מדינתיים, תוך בחינה של אסטרטגיות פעולה דינמיות המשלבות שיתופי פעולה, עימותים ותחרות החוצות אמונות יסוד, זהויות, סביבות, בריתות ישנות וקואליציות ממושכות (durable).

הגיון מדינתי:

הגיון קהילתי:

